

Henri Oosthout

KRITISCHE
GESCHIEDENIS
VAN DE
WESTERSE
WIJSBEGEERTE

*I. Oudheid, patristiek,
vroeg Middeleeuwen*

Klement

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

www.uitgeverijklement.nl

© 2015 Uitgeverij Klement, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden.

Ontwerp omslag: Geert de Koning

Opmaak binnenwerk: Mulder van Meurs

ISBN 978 90 8687 159 9

NUR 730

Inhoud

Woord vooraf 11

- 1 Prolegomena tot de Griekse wijsbegeerte 13**
Antiek mensbeeld – Philosophia – Eudaimonia – Dichtertaal en filosofentaal – Bronnen
- 2 De oudste natuurfilosofie 23**
Oriëntaalse invloed – Waarom filosoferen? – Het ontstaan van de wereld – Antieke wetenschap – De oudste filosofen en Aristoteles
  - I Kosmologie: de Milesiërs 29
Was Thales een filosoof? – Anaximanders apeiron – Kosmische symmetrie – Mensen uit haaien – De veldtheorie van Anaximenes
  - II Theologie: Xenophanes 37
Wolken – Meninge – Goden
  - III Wiskunde: de oudste pythagoreeërs 40
De school – De getallen
  - IV ‘Het is en het is niet’: Heraclitus 44
De rede – Niet tweemaal in dezelfde rivier – Oorlog de vader van alles – Wijsheid – Een kind op de koningstroon
  - V ‘Het is of het is niet’: Parmenides 52
‘Is’ of ‘is niet’ – Zijn en denken – Het zijnde onbegrensd in de tijd ... – ... Maar begrensd in de ruimte – De weg van de mening
  - VI Wortels en kiemen: Empedocles en Anaxagoras 60
Liefde en Haat – Alles in alles – De geest
  - VII De paradoxen van Zeno 67
Dialectiek – Het continuüm – De beweging
  - VIII De atomen en de leegte: Leucippus, Melissus, Democritus 71
Volheid en leegte – Atomen – Hun beweging – Het verstand en de zintuigen – Opgeruimd leven
  - IX Besluit 78

3 **Filosofie van de mens: rondom Socrates** 81

I De sofisten 81

Nomos – De kunst van het woord – De mens als maat – Respect en recht – ‘Er is niets’ – Het recht van de sterkste

II Socrates 91

Bronnen – Leven – Missie – Het socratische gesprek – De socratische definitie – Deugd door inzicht – Inspirator of huichelaar? – Betekenis van Socrates

III Navolgers 105

Omgaan met zichzelf – De onmogelijkheid van definitie (Antisthenes) – Onweerlegbaarheid van de waarneming (Aristippus) – De kaalkop en de leugenaar (Eubulides)

4 **Plato** 113

I Leven en werk 114

Leven – Het geschreven werk – Chronologie – Ontwikkeling

II De vormen geïntroduceerd 119

Eerste weg: Phaedo – Tweede weg: Cratylus – Wat zijn de vormen? – Anamnese (Meno) – Eerste waardering van de vormenleer

III De staat 129

Grondslagen van de staat – De vier deugden en de delen van de ziel – Het Goede en het onhypothetische – De grot – Waardering

IV De platoonse mythen 136

Allegorie en mythe – Het zieletoespan – Hemelse gerechtigheid – Eros

V De vormen heroverwogen 143

Theaetetus: wat is kennis? – Parmenides: moeilijkheden van de vormentheorie – Een en zijn – De sofist: dialectiek en de vormen – De vijf fundamentele categorieën

VI De kosmos 153

Een filosofisch waagstuk – De demiurg – Intelligentie en de ‘dolende grond’ – De ziel – Tijd – Ruimte – De elementen – Schoonheid van de kosmos

VII Over maat en midden 162

De ongeschreven leer – Vorm en getal – Wording tot wezen – De dubbele meetkunst

VIII De wetten 168

Recht en natuur – Recht en moraal – Theologie – Plato’s gesloten samenleving

- IX Demonische kunst 174
'Slechts mannelijke klanken' – Dichterlijk alweten
- X Besluit 176
Wiskunde – Ethiek – Geluk – Godsbegrip – Plato's erfenis

5 Aristoteles 183

- I Leven, werk, methode 184
Leven – Geschriften – Verwondering – Aristoteles' filosofische methode
- II Logica 188
Algemene kenmerken – Woord en bewering – Praedicabilia – Categorieën
– Deductie en inductie – Het syllogisme (1) – Het syllogisme (2) – De
zeeslag
- III Kennis 202
Achtergrond van de aristotelische kenleer – Wat is kennis? – Denkwetten –
Uitgangspunten – Kennis van de eerste waarheden – Dialectiek
- IV De wereld 213
Theorie en observatie – Doelmatigheid van de natuur –
Onvermijdelijkheid en toeval – Eindig en oneindig – Kosmologie –
Mechanica – Ruimte – Tijd – Verandering
- V Psychobiologie 232
Ziel en leven – Functionele en materiële verklaring – Waarneming –
Denken
- VI Metafysica 240
Wat is metafysica? – Is een wetenschap van het zijnde mogelijk? – Wat
is een ding? – Vermogen en verwerkelijking – De onbewogen beweger –
Wiskunde
- VII Het geslaagde leven 253
Eudaimonia – Aretē – Proairesis – Megalopsuchia – Dikaiosunē –
Phronēsis – Hēdonē – Philia – Theōria – Conclusies
- VIII Staatskunde 269
- IX Muziek en tragedie 272
Waarde van de muziek – Mimēsis – Katharsis – Hamartia
- X Het eigene van Aristoteles 275
De taal: correctie van het platonisme – Het proces: correctie van het
atomisme

6 De hellenistische scholen 279

- I De oude Academie 281
- II De Peripatos 284
- III Pyrrho van Elis en de sceptische levenshouding 284
Filosofische scepsis – Onverschilligheid van de dingen – Niets beweren – Goeroe of filosoof?
- IV Epicurus: genot en berusting 291
Epicurus en de Tuin – Doel van filosofie en wetenschap – Evidentie van de waarneming – Atoomleer nieuwe stijl – Vrije wil? – De dood – Goden – Genot – Vriendschap – Lathe biōsas – De droefgeestige filosoof
- V De oude Stoa: natuur en rede 307
De voormannen – Logica – De ‘pakkende voorstelling’ – Taal en betekenis – De wereld – Leven in harmonie – Goed en kwaad – De stoïcijnse wijze – Vrijheid en voorbeschikking – Besluit
- VI Academische scepsis: de onzekerheid van ‘niets is zeker’ 325
Arcesilaüs – Epochē – Leven naar het redelijke – Carneades – Niets is zeker – Het aannemelijke – Nogmaals de vrije wil – Psychologie van de voorstelling
- VII Restauratie en eclecticisme 338
Een menslievender stoïcisme – Onsterfelijkheid en loutering – Dogmatisering van het platonisme – Scipio’s droom (Cicero)
- VIII De argumenten van het pyrronisme 345
De tropen van Aenesidemus – Kritiek van de waarneming – Kritiek van de oorzaak – Kritiek van het waarheidsbegrip – Aenesidemus en de onbepaaldheid van de dingen – Agrippa: controverser en oneindige regressie
- IX Ontwikkeling van de wetenschap 355
Belemmerende factoren – Wiskunde en fysica – Anatomie en geneeskunde

7 Filosofie en religie in de keizertijd 361

- I De verwikkelingen van het middenplatonisme 361
Hiërarchie en transcendentie – Tussen Mozes en Plato – Goden en demonen
- II De gnosis: religie van de ‘vreemde god’ 366
- III Christendom en heidendom 367
Christelijke wijsheid – Polemieken en acceptatie – Kiemen van waarheid (Justinus) – Heiden, christen, gnosticus (Clemens van Alexandrië) –

Verzadiging, val en herstel (Origenes) – Wat heeft Athene met Jeruzalem te schaften? (Tertullianus)

IV De Stoa te Rome 380

Seksuele moraal (Musonius Rufus) – De would-be Socrates (Seneca) – Wat in onze macht ligt (Epictetus) – Vluchtigheid van het bestaan (Marcus Aurelius)

V De therapeutische sceptis van Sextus Empiricus 390

Sextus Empiricus – Wat is sceptis? – Analogie en inductie – De scepticus als therapeut

8 Slotklanken van de antieke filosofie in het Oosten 397

I Plotinus en de wijsbegeerte van het ene 397

Plotinus – De Enneaden – Het systeem – Het ene – Het intellect – De ziel – De ommekeer – Het worden – De materie – Wat zijn wij? – Vrijheid en voorbeschikking – Bewustzijn – Tot zichzelf ontwaken – Het ware geluk – Besluit

II Neoplatonisme na Plotinus 418

De antichrist (Porphyrius) – De wonderdoener (Iamblichus)

III Het Cappadocische driegesternte 421

Gregorius van Nazianze: de theoloog – God als demiurg – De dans rond ‘een’ en ‘veel’ – Licht – De ommekeer – Basilius van Caesarea: de natuurbeschouwer – Gregorius van Nyssa: de filosoof – Antropologie – Intelligent ontwerp

IV Nemesius van Emesa over de menselijke natuur 430

V De laatste diadochen 431

Driedeling op driedeling (Proclus) – Een tweevoudig niets (Damascius) – Alexandrië

VI De negatieve theologie van de Pseudo-Dionysius 434

De goddelijke namen – Het kwaad

9 Van Oudheid naar Middeleeuwen in het Westen 437

I Neoplatonisme in het Westen: Marius Victorinus 437

II Augustinus, leraar van het Avondland 439

Kennismaking met de filosofie – Weerlegging van de sceptis – Waarneming en kennis – Subjectiviteit en bewustzijn – God en zijn schepping – Tijd – De natuurlijke orde – Ziel en lichaam – Vrijheid en genade – Goddelijke en wereldlijke staat – Geloof en rede

- III Stervend heidendom: Boëthius 457
Godsbewijs – De universalia – Voorzienigheid en vrije wil
- IV Op de drempel van de scholastiek: Johannes Scotus 462

10 Terugblik op de wijsbegeerte van de Oudheid 467
Filosofisch leven – Filosofisch denken – Mens en wereld – Het goddelijke –
Antieke filosofie en christendom – Tussen wetenschap en mythe

Literatuur 473

Register 479

Woord vooraf

Wijsbegeerte is onvervulbaar streven. De wijsgeer stelt vragen die het verstand aan hem opdringt maar waarop geen definitieve antwoorden bestaan. Wijsbegeerte en haar geschiedenis zijn daarom innig verbonden. Terwijl een wetenschappelijk vakgebied zo goed is als zijn laatste theorie, treedt in de wijsbegeerte het nieuwe niet in plaats van het oude. In dit opzicht lijkt de wijsgeer meer op de kunstenaar dan op de wetenschappelijke onderzoeker. Het wereldbeeld van Ptolemaeus is achterhaald door de moderne kosmologie. Het denken van Plato wekt nog evenzeer belangstelling als de tempels en beeldhouwwerken die Plato's Athene sierden.

Overeenkomstig het Oudgriekse krisis, dat zowel 'onderscheid', 'uitleg' als 'oordeel', 'beslissing' betekent, kan een kritische geschiedenis van de wijsbegeerte zich twee taken stellen. In het eerste geval rafelt de kritische historicus weer uiteen wat anderen hebben gereconstrueerd. Hij gaat terug naar de oorspronkelijke teksten en tracht die met onbevangen blik te lezen. In het tweede geval beoordeelt hij het denken van vroeger naar de kennis en de maatstaven van vandaag en wil hij uitmaken wat de filosofie van blijvende waarde heeft opgeleverd. De auteur heeft getracht het eerste te doen en het tweede niet te laten. Hij beschouwt zich in zijn opzet geslaagd als hij heeft kunnen schilderen hoe het wijsgerige denken zich langs wisselende wegen heeft voltrokken, op gelukkige momenten boven zijn tijd uitstijgend maar toch ook steeds aan de tijd, de taal en het karakter van zijn beoefenaars gebonden.

1 Prolegomena tot de Griekse wijsbegeerte

Antiek mensbeeld

§ 1 – Het geestelijke landschap van het oude Hellas, bakermat van de westerse beschaving, is de moderne mens in veel opzichten vreemd. Zoals de antieke tempels en beelden, nu nog slechts klinisch wit, eens bont waren beschilderd, zo verschuilt zich achter de koele rationaliteit van de Griekse filosofen een wereld van goddelijke afgunst en menselijke verblinding, van maat en overmaat. De Olympische goden in de heldendichten van Homerus zijn almachtig en onsterfelijk, en toch jaloers, rancuneus en overspelig, kortom, met alle menselijke kleinheid behept. Hun heerschappij liep in een verlichter tijdperk ten einde, maar het demonische, het ‘wonderlijke’, het duistere en irrationele, bleef.¹ In de eeuw van Socrates laat de tragediedichter Euripides een priester van Apollo klagen: «Een mens die kwaad doet, wordt door de goden gestraft, maar hoe kan het rechtvaardig zijn dat u, goden, mensen de wet voorschrijft en zelf de schuld van wetteloosheid op u laadt?»² Dezelfde Euripides voert echter in zijn *Bacchae* een koning en in *Hippolytus* een prins naar de ondergang omdat zij de ratio stellen boven goddelijke vervoering en de macht van de liefde.

§ 2 – Geen motief keert in de Griekse literatuur zo steevast terug als de wet van de maat die al het menselijke beheerst. In de vijfde-eeuwse tragedie brengt aanmatiging tegenover de goden onherroepelijk vergelding, al ligt de schuld vele generaties terug. Liefde is er een duistere kracht die de mens belaagt en in het verderf stort wie haar versmaadt. Bovenal is het goddelijke afgunstig: prijs niemand gelukkig voor zijn laatste dag, want gedoemd is wie al te grote voorspoed geniet. Geluk leidt tot verzadiging, verzadiging tot brutale overmoed (*hubris*), overmoed tot verblinding, verblinding tot vergelding. Ook de geschiedschrijver weet dat individuen,

1. Zie de klassieke studie van E. Dodds: *The Greeks and the irrational* (1951).

2. Euripides, *Io* 440-443.

generaties en volkeren op het schouwtoneel van de wereld slechts hun rol spelen, door dat wonderlijk bovenmenselijke tot grootheid en tot ondergang gedreven. Des te wranger is de menselijke conditie, omdat wij ons van dit alles bewust zijn: «Dit is de grootste pijn in heel het menselijke bestaan: veel te begrijpen en niets te beheersen.»³

Toch waagt de dichter Sophocles te zeggen: «Veel is geweldig, maar 't allergeweldigst de mens.»⁴ De Griek voelt de trots om mens te zijn in plaats van dier, beschaafd in plaats van achterlijk. Hij koestert de wetenschap dat niet het ongenaakbare noodlot maar het vrije Hellas de onmetelijke Perzische legerscharen heeft teruggeslagen: «Zij heten niemand slaaf en zijn aan geen man onderdanig.»⁵ De mens is nietig, onvolmaakt, maar hij hoeft niet «als mens alleen menselijks te denken of als sterfelijk wezen alleen sterfelijks.»⁶ Ook in zijn ellende kan de mens groot zijn. De dichters van Griekenland en zijn filosofen stemden in dit opzicht met elkaar overeen: geen van hen kon zich voorstellen dat lijden geheel zinloos is en dat er in de natuur een absoluut kwaad schuilt. Het Griekse universum is een 'sieraad' (*kosmos*), een harmonisch geheel, waarin het goddelijke past naast het menselijke en leed naast schoonheid.

§ 3 – Met humaniteit en moraliteit in de moderne zin had deze harmonie aanvankelijk niet veel van doen. De Griekse termen voor 'recht' (*dikē*) en 'onrecht' (*adikia*) kan men dikwijls beter zonder al te sterke morele associaties opvatten als een in de wereldorde wortelend evenwicht en de verstoring daarvan. 'Goed' (*agathos*) en 'slecht' (*kakos*) beduiden op de eerste plaats 'deugdelijk', 'geschikt', 'succesvol' en hun tegendeel. Plato meende dan ook dat men zich «met schoonheid» al «in het voorportaal van het goede» bevindt.⁷ Onbaatzuchtige menslievendheid verschijnt in de Griekse literatuur pas wanneer de hoogtijdagen van de stadstaat voorbij zijn. In de nieuwe wereldrijken van Alexander de Grote en zijn opvolgers voelden Griek en barbaar, vrije en slaaf, zich onbeduidend als een zandkorrel op het strand. Na de archaïsche held, de tragische mens en

3. Herodotus, *Historiae* IX 16.

4. Sophocles, *Antigone* 332-333.

5. Aeschylus, *Persae* 242.

6. Aristoteles, *Ethica Nicomachea* X 1177b.

7. Plato, *Philebus* 64c-e.

de ontwikkelde bewoner van een trotse stad verschijnt dan de eenvoudige burger met zijn alledaagse zorgen en beslommeringen, die juist aan zijn kleinheid zijn bekoring ontleent: «Wat een aardig iets is een mens, als hij mens is.»⁸

§ 4 – Ook de moderne obsessie met het persoonlijke levensgeluk bestond in het oude Hellas niet. Het klassieke Grieks kent geen woorden voor ‘menselijk individu’ of ‘individualiteit’.⁹ Men was op de eerste plaats lid van een familie, burger van een stad, wereldburger, onderdeel van een goddelijke orde. Door het voortdurende besef van zo’n hogere orde bleef de mens van Hellas wellicht behoed voor de existentiële eenzaamheid en de twijfel aan de zin van het bestaan die over het leven van de moderne westerse mens een schaduw werpen.

Philosophia

§ 5 – ‘Wijsbegeerte’ is de vertaling die de Vlaamse wiskundige en ingenieur Simon Stevin rond 1600 introduceerde voor het Griekse *philosophia*.¹⁰ De Grieken hadden een traditie van zeven wijzen (*sophoi*) met bijbehorende levenslessen, onder wie de Atheense staatsman Solon («Alles met mate» en «Maak niet snel vrienden en laat de vrienden die je hebt niet snel vallen»), de jurist Bias van Priëne («De meeste mensen zijn slecht» en «Neem door overreding, niet door geweld») en de Mytilense generaal Pittacus («Vertel niet wat je van plan bent, want als je faalt, zul je worden uitgelachen»). De samenstelling van de lijst wisselt in diverse bronnen. Volgens de eerste-eeuwse auteur Plutarchus was er onder de zeven echter maar een die zich niet door politiek maar door beschouwelijk talent (*theōria*) onderscheidde, en wel de natuuronderzoeker Thales van Milete («Houd je vuile was binnenshuis» en «Beter dat men je benijdt dan dat men je beklagt».¹¹

8. De vierde-eeuwse blijspeldichter Menander, fr. 761 Kock.

9. Zie J. Kamerbeek: ‘Individu et norme dans Sophocle’, in *Le théâtre tragique*, uitgegeven door J. Jacquot (1962).

10. Over de Griekse term handelt A. Malingrey: “Philosophia” – Étude d’un groupe de mots dans la littérature grecque, des Présocratiques au IVe siècle après J.-C. (1961).

11. Plutarchus, *Vita Solonis* III 5.

§ 6 – De eerste Griek die zichzelf als ‘filosoof’ (*philosophos*) betitelde, zou rond 500 v. Chr. de wiskundige en wonderdoener Pythagoras van Samos zijn geweest. Waar mensen samenkomen, aldus Pythagoras, zijn sommigen in de greep van geld en luxe, anderen in de ban van een razende ambitie om de baas te spelen. Van deze lieden onderscheidt zich de filosoof: het type mens dat de rust neemt om de schoonheid van het uitspannel te bewonderen en de regelmaat van de bewegingen van de hemellichamen in zich op te nemen.¹²

Het leven van Pythagoras is met legenden omweven. Misschien introduceerde niet Pythagoras maar Heraclitus van Efese het woord ‘filosoof’: «In heel wat dingen onderlegd moeten mensen zijn die de wijsheid liefhebben (*philosophoi*).»¹³ Overigens beweerde Heraclitus smalend dat Pythagoras wel allerlei had onderzocht, maar dat zijn wijsheid (*sophia*) toch niet meer was dan «veelweterij en gepruts», en veelweterij is geen teken van intellect, aldus de duistere filosoof uit Efese.¹⁴ Zeventig jaar later laat de geschiedschrijver Herodotus de puissant rijke koning Croesus van Lydië als volgt de al genoemde Solon begroeten: «Atheense gast, ons hebben vele berichten bereikt omtrent uw wijsheid en ook over uw omzwervingen, dat u in uw weetgierigheid (*philosophēon*) in vele landen een kijkje bent gaan nemen.»¹⁵

§ 7 – Ook in de tijd van Plato en Aristoteles hadden degenen die wij nu filosofen noemen, nog niet het alleenrecht op deze titel. Toen iemand Antisthenes vroeg aan wie hij de opleiding van zijn zoon moest toevertrouwen, antwoordde deze cynicus: «Wil hij onder goden leven: aan een filosoof; maar als hij onder mensen wil verkeren: dan aan een redenaar.» Toch noemde Isocrates, een van de groten onder de Attische redenaars, zijn eigen kunst juist ‘filosofie van het woord’.¹⁶ Over de theoretische

12. Iamblichus, *Vita pythagorica* 58. De anecdote stamt van de platonist Heraclides van Pontus (vierde eeuw v. Chr.) en wordt door historici in twijfel getrokken.

13. Heraclitus, fr. B35 DK. Over de authenticiteit van *philosophia* in deze tekst koesteren moderne onderzoekers eveneens reserves. Zie C. Kahn: *The art and thought of Heraclitus* (opgenomen in de literatuurlijst).

14. Fr. B129 en B40 DK.

15. Herodotus, *Historiae* I 30.

16. Isocrates, *Panegyricus* 10.

en in zijn ogen wereldvreemde denkers met wie hij concurreerde als aanbieder van hoger onderwijs aan de Atheense jeugd schreef Isocrates: «Volgens mij behoort men niet als filosofie te betitelen wat ons hier en nu bij het spreken evenmin profijt oplevert als bij onze acties. Zo'n tijdverdrijf noem ik liever denksport.»¹⁷ Zo varieerde de betekenis van *philosophia* met die van *sophia*, dat behalve het verheven 'wijsheid' ook 'vakmanschap', 'bedrevenheid', 'slimheid', zelfs 'gewiektheid' kon betekenen.¹⁸

§ 8 – Plato en Aristoteles gebruiken *philosophia* in de betekenis van 'studie' of 'wetenschap', maar die wetenschap heeft een bijzonder karakter.¹⁹ Zij strekt niet op de eerste plaats tot nut in de besognes van het dagelijkse leven, aldus Plato in wat een antwoord aan Isocrates zou kunnen zijn: «Filosofen zijn degenen die in contact kunnen treden met wat altijd hetzelfde is en in dezelfde toestand verkeert. Wie dat niet kan en verloren raakt temidden van de veelheid van veelsoortige dingen, is geen filosoof.»²⁰

Ook Aristoteles grijpt naar de filosofie wanneer hij een bevrijding zoekt uit het vluchtige, alledaagse en al te menselijke. Aristoteles zoekt de waarde van de filosofie echter op de eerste plaats in de filosofie zelf. In zijn *Nicomachische ethiek* zingt Aristoteles de lof van een contemplatief bestaan (*bios theōrētikos*) dat niet alleen kennis maar ook het hoogste genot brengt, dat zichzelf genoeg is en zijn doel in zichzelf heeft. Filosoferen, aldus Aristoteles, is de puurste activiteit die de mens kan ontplooiën, de activiteit die de mens tot mens maakt. Door te filosoferen en ons in alles op het intellect te baseren kunnen wij in weerwil van onze vergankelijkheid een welhaast goddelijk leven in volmaakt welbevinden leiden.²¹

De antieke filosoof is echter geen eenzellige kamergeleerde. Hij gaat uit in de wereld en toont anderen hoe zij filosofisch kunnen leven. Aan het einde van de Oudheid bestempelt Simplicius van Cilicië de filosoof als «beeldhouwer van mensen» die geen andere taak heeft dan «zich-

17. Antidosis 266.

18. 'Vakmanschap' is de betekenis die Aristoteles, *Ethica Nicomachea* VI 1141a, geeft.

19. Plato, *Theaetetus* 143d. Aristoteles, *Metaphysica* Γ 1004a.

20. Plato, *Respublica* VI 484b.

21. Aristoteles, *Ethica Nicomachea* X 1177b-1178a. Zie § 304.

zelf en anderen te zuiveren»: «de gemeenschappelijke vader en opvoeder van alle burgers, hun hervormer, hun raadgever en hun beschermer.»²²

Eudaimonia

§ 9 – Vanaf de vijfde eeuw v. Chr. stelden de uiteenlopende scholen binnen het Griekse denken hun volgelingen een gemeenschappelijk doel voor ogen: een ‘geslaagd leven’ (to eu zēn) of eudaimonia. Daimōn, dat oorspronkelijk wellicht ‘verdeler’ of ‘uitdeler’ betekent, is een hogere macht die menselijke voorspoed en tegenspoed bepaalt. De pythagoreeërs geloofden in het bestaan van zulke demonen, de atomist Democritus noemt de ziel verblijfplaats van een demon en Socrates placht zich op een daimonion te beroepen als op een innerlijke stem die hem wel van bepaalde voornemens afbracht maar hem nooit tot iets aanspoorde.²³ Eudaimonia is dus eigenlijk: het beschikken over een goede demon, vandaar: ‘welvaart’, ‘voorspoed’.

De filosofische eudaimonia is echter niet gelegen in materiële welvaart of uiterlijk succes.²⁴ Evenmin valt eudaimōn noodzakelijkerwijs samen met makarios ‘gelukkig’, ‘gelukzalig’. Bevestigde de ondergang van de vermogende Croesus van Lydië en van de kinderrijke Priamus van Troje niet het gelijk van Solon, die beweerde dat men een mens pas gelukkig mag prijzen, wanneer men zijn laatste dag kent? Dat is alleen het geval wanneer men geluk vereenzelvigt met de uiterlijke omstandigheden die wij aan de grillige speling van het lot moeten overlaten, zegt Aristoteles. Als echter onze activiteiten en datgene wat wijzelf verkiezen de essentie van ons leven uitmaken, zal iemand die onder alle omstandigheden inzicht (phronēsis) toont, zijn waardigheid bewaart en van elke situatie het beste maakt, zeker als mens geslaagd (eudaimōn) mogen heten, al zal hij voor het oog van de wereld misschien niet gelukkig zijn wanneer hem het lot van een Priamus treft.²⁵

22. Simplicius, In Epicteti Enchiridion 23.

23. Zie §§ 85 en 103.

24. Al waren er ook scholen die dit juist wel beweerden. De kerkvader Augustinus (De civitate dei XIX 1) meldt dat de Romeinse geleerde Marcus Terentius Varro in de eerste eeuw v. Chr. omtrent het gelukkige leven niet minder dan 288 verschillende wijsgerige posities had onderscheiden.

25. Aristoteles, Ethica Nicomachea I 1100b–1101a. Zie ook § 291.